

ETTEKANDEPÄEV
EPISTOLAE AUTOGRAPHAE.
KIRJAVAHETUSED JA
KOLLEKTSIOONID

Tartu Ülikooli Raamatukogus 11. novembril 1998. a.

Tartu 1998

Päevakava

Kell 11

Avasõna

Peeter Olesk

[Autograafidest ja nende kogumisest. Uuemad kollektsioonid](#)

Leili Punga

[Saksa autograafid Friedrich Ludwig Schardiuse kollektsioonis](#)

Kiira Schmidt

[Kuulsate austerlaste kirju](#)

Tatjana Šahhovskaja

[Vene autograafide saatusest](#)

Niina Vorobjova

[Juri Lotmani poolteist tuhat korrespondenti \(vene keeles\)](#)

Tatjana Kuzovkina

[Võltsitud autogrammid joonistustel](#)

Inge Kukk

[Läänemeremaade saatuse juhtijate Pontus ja Jakob de la Gardiede arhiivifond ajalooallikana](#)

Arvo Tering

[Kuraatori kirjad oma rektorile: Karl Lieven ja Gustav Ewers](#)

Aili Bernotas

[Autograafid — kallisvara sajanditeks](#)

Mare Rand

Kell 16.15 raamatumuuseumis autograafide näituse avamine

Autograafidest ja nende kogumisest. Uuemad kollektsoonid

Leili Punga

Mõiste autograaf esineb juba Plutarchosel. Tänapäeval tähendab autograaf käsitsi kirjutatud dokumenti, käsikirjalehte või kirja, ka noote, koos või ilma allkirjata.

Autograafe on kogutud ammu, lemmikharrastuseks muutus nende kollektioneerimine 16. sajandi lõpus Prantsusmaal. Esimesteks kogujateks olid kõrgema juriidilise haridusega riigiametnikud, kes valisid välja ajaloolisi akte, saatkondade aruandeid, memuaare, nimekate inimeste kirju jms. eesmärgiga neid teaduslikult läbi töötada ja publitseerida. Prantsusmaalt levis harrastus Inglismaale ja Saksamaale, 18. sajandi teisel poolel Venemaale. Prantslaste ja inglaste teadushuvile vastandus sakslaste emotsionaalsus, soov säilitada auväärsest isikust materiaalne mälestus, mis oli seotud eelkõige suurte reformaatorite austamisega.

Eri aegadel on autograafi juures hinnatud eri väärtusi. 18. sajandi teisest poolest kuni 19. sajandi lõpuni on peatähtis olnud kirjutaja isik, enne ja pärast seda perioodi aga kirjutise sisu. 20. sajandil muutub taas oluliseks isik, tuhandete tänapäevaste kogujate eesmärgiks on saada oma kogusse pelk kuulsuse autogramm ja foto.

Eestis pani autogrammibuumile aluse Helle Rätsep, kes aastail 1960–1987 kogus rikkaliku kollektiooni oma kaasaegsete poliitikute, riigipeade, sportlaste, kunstiinimeste, teadlaste jne. käekirja- või allkirjanäidetest ja portreedest, lisaks hulgaliselt täiendavat materjali eeskätt lõigendite ja fotoreproduktioonide näol. H. Rätsepa autogrammifond (F. 107) TÜ Raamatukogu käsikirjade ja haruldaste raamatute osakonnas sisaldab 1340 säilikut. 1960. aastate lõpus alustatud ja jätkuvalt täienevas autograafide fondis (F. 48) on hetkel 514 säilikut. Peamiselt on need raamatukogule saadetud õnnitlus- ja tänukaardid, kirjavahetus raamatukogu direktiooniga, RVL-i tellimused, luuletused, kirjad ja postkaardid Eesti kultuuriinimestelt ning üksikautograafid 1740. aastast tänaseni.

Saksa autograafid Friedrich Ludwig Schardiuse kollektsoonis

Kiira Schmidt

F. L. Schardiuse autograafide kogu sisaldab 2915 erineva isiku käekirja, kes kuuluvad ligi 30-sse erinevasse rahvusesse. Üle poole neist (55%) võtavad enda alla Saksamaalt, Austriast ja saksa keele aladelt Šveitsist pärinevate isikute autograafid.

Autograafid pärinevad 16.–19. sajandist ning on kirjutatud erinevast seisusest ja erinevate elukutsetega inimeste poolt. Nende hulgas on valitsejaid (kuningad, riigijuhid), väejuhte,

poliitikuid, vaimulikke, teadlasi, kirjanikke, heliloojaid, interpreete, näitlejaid, maalikunstnikke jne.

Vanimad autograafid (kokku 24) pärinevad 16.–17. sajandist. Enamasti on need valitsejate või väejuhtide allkirjaga käsud, korraldused, näit. Saksi kuurvürsti ja Poola kuninga August II (August Tugev) allkirjaga patent 1729. aastast.

Enamik vaadeldavatest autograafidest kuulub 18.–19. sajandisse. Kõige enam leidub teadlaste autograafe (36%), kelle hulgas kohtab selliseid maailmakuulsaid nimesid, nagu õ veitsi matemaatik J. Bernoulli, saksa matemaatik C. F. Gauss, astronoom J. Kepler, keemik J. Liebig ning filosoofid L. Feuerbach, J. G. Fichte, G. W. F. Hegel, I. Kant jt. Suur osa teadlaste kirjadest pärineb Peterburi TA arhiivist. Kirja kirjutajateks on olnud enamasti TA tegevliikmed või välismaised auliikmed ning need on kas tänukirjad TA liikmeks valimise puhul või kaaskirjad oma uuematele, TA-le saadetud töödele.

25% vaadeldavatest autograafidest moodustavad kirjanike ja luuletajate kirjad. Tuntumatest nimedest on siin esindatud saksa kirjanduse klassikud, nagu J. W. v. Goethe, F. Schiller, H. Heine jt. Leidub ka käsikirju kirjanike loominguga, nagu katkend J. L. Tiecki esimese novelli „Die Gemälde“ (Maalid) käsikirjast. Muusikute (heliloojad, interpreedid) kirju on 76. Nende hulgas on näit. F. Mendelssohn-Bartholdy, C. M. v. Weberi ja L. van Beethoveni kirjad. Tuntumatest interpretidest on kogus esindatud helilooja R. Schumanni abikaasa, pianist C. Schumanni dateerimata, autogrammiga tänukiri.

Kunstnike, kunstiteadlaste ja arhitektide kirju on 56. Nimekaim neist on Poola päritolu saksa kunstnik D. N. Chodowiecki, kes on illustreerinud Goethe, Schilleri ja Lessingi teoseid. Balti kunstnikest on kogus esindatud G. v. Kügelgen kirjaga õuenõunik J. F. Rochlitzile 1814. a.

Vaadeldud kirjad Schardiuse kogus on läkitatud 316-le erinevale adressaadile. Enamik saajad on teadmata, kuna sellekohased andmed pole säilinud. Asutustest on kõige enam kirju Peterburi TA-le ning retsensioonajakirja „Jenaer Allgemeine Literaturzeitung“ toimetajale ja toimetusele. Üksikisikutest on kõige enam kirju saanud luuletaja F. Matthisson, kes aastatel 1803–1807 andis välja 20-kõitelist koguteost „Lyrische Anthologie“. Talle saadetud kirjad pärinevad enamasti kirjanikelt ja luuletajatelt, kes pakuvad oma loomingut selle koguteose tarvis.

Schardiuse kogu on aegade jooksul pakkunud huvi nii kodu- kui ka välismaa uurijatele ja seda eelkõige siin leiduvate nimekate isikute kirjade tõttu. Nende põhjal on koostatud mitu kataloogi: H. Tankler (inglise kirjad), N. Vorobjova (prantsuse autograafid) ja P. Wieselgren (rootsi autograafid). Kahjuks puuduvad meil andmed kõigi meie poolt välismaa uurijatele saadetud kirjakoopiade edasise saatuse kohta, kuna mitmed uurijad pole pidanud võimalikuks oma vastavaid publikatsioone meile saata.

Schardiuse kogus leiduvate saksa, õveitsi ja austria päritolu autograafide hulgas leidub veel materjali, mis peaks äratama vastavate erialade teadlaste huvi ning pakkuma neile avastamisrõõme.

Kuulsate austerlaste kirju

Tatjana Šahhovskaja

F. L. Schardiuse kogus leidub 84 autograafi inimestelt, kes on seotud Austria ajaloo ja kultuuriga.

Nende hulgas domineerivad riigitegelaste, diplomaatide ja sõjaväelaste omad, kes on etendanud tähtsat osa oma maa poliitilises ja majanduselus.

Schardiusel on õnnestunud hankida oma kogusse Austria ertshertsogi, Püha Rooma impeeriumi keisri Maximilian I (1459–1519) (Sch 1892) poolt 15. veebr. 1512 alla kirjutatud käsk, mis on ühtlasi vanim autograaf kogus, keiser Maximilian II (1527–1576) (Sch 1893) poolt alla kirjutatud kiri 13. juulist 1565, adresseeritud kuninglikule kammerkohtule ning Austria valitseja Maria Theresia (1717–1780) poolt 5. apr. 1774 allkirjastatud käsk krahv Kornis'e edutamiseks (Sch 1849).

Sellised autograafid on iga kogu tõeliseks uhkuseks, jääb vaid mõistatada, kuidas Schardiusel õnnestus need kätte saada.

Schardiusel oli suhteliselt kerge hankida kaasaegsete, Venemaale akrediteeritud diplomaatide autograafe, sellepärast on neid kogus küllaltki palju: Karl Ludwig Ficquelmont, Franz Colloredo, Alexander Mensdorff-Pouilly ja teised.

Üsna ulatuslik kultuuritegelaste grupp on esindatud põhiliselt kirjanikega. Võiks nimetada luuletaja Ignaz Franz Castelli (1781–1862) (Sch 518) autograafi, mis on kirjutatud spetsiaalselt Schardiuse jaoks, luuletaja Joseph Retzeri (1755–1824) (Sch 2418) kirja 10. aug. 1803 poeet Friedrich Matthissonile, tuntud Austria kirjaniku Franz Grillparzeri (1791–1872) (Sch 1146) omakäelist juhuluuletust ja paljusid teisi.

Schardiuse kogu tuuma moodustavad kirjanike kõrval nimekate kunstnike, muusikute ja näitlejate autograafid, kuid tuntud austerlasi on nende seas vähe. Kõige kuulsam on Franz Joseph Haydn (1732–1809) (Sch 1241), kes oma esimese klaverikogumiku tiitellehele on kirjutanud nooditsitaadi 1801. a. lõpetatud oratooriumist koos sõnadega „Es ist vollbracht. Joseph Haydn“ (See on teostatud).

Suure osa teadlaste kirjadest Schardiuse kogus moodustavad tänukirjad Peterburi Teaduste Akadeemiale või mõnele vene teaduslikule seltsile au eest olla valitud nende liikmeks (näit. Ignaz Edler von Borni, mineraloog Karl von Meidingeri või numismaatik Joseph Arnethi kirjad), teised on teadusliku sisuga.

Nii võime astronoom Joseph Johann von Littrowi (1781–1840) (Sch 1751) kirja kaudu (Viin, 22. dets. 1823) heita pilgu Viini observatooriumi asutamisele.

Astronoom Wilhelm Biela (1782–1856) (Sch 284), kes avastas 27. veebr. 1826 komeedi, mis kannab nüüd tema nime, kirjeldab seda sündmust Tartu astronoomile Wilhelm Struvele.

Vene autograafide saatusest

Niina Vorobjova

KHO kollektsioonides ja kirjavahetuses leiduvad venekeelsed kirjad võib tingimisi jagada kaheks osaks: üksikautorite erakirjad ja ajakirja "Dorpatser Jahrbücher für Litteratur, Statistik und Kunst, besonders Russlands" kirjavahetus. Viimase venekeelse osa moodustavad peamiselt jaatavad või eitavad vastused ajakirja koostöö- või tellimise pakkumistele, kokku on 114 kirja 72 autorilt või asutuselt. Ajakirja ilmumist tervitasid Peterburi Teaduste Akadeemia liikmed K. Arsenjev, D. Jazõkov, D. Hvostov, A. Vostokov, kirjanikud A. Mihhailovski-Danilevski, N. Grets ja teised. 68 venekeelset üksikirja pärinevad 18. sajandist kuni 1917. a-ni. Autorite hulgas on kirjanikud A. Gribojedov, N. Grets, I. Gontšarov, I. Krõlov, M. Lermontov, riigitegelased G. M. Armfeld, A. Bezborodko, N. Golovin, teadlased S. Krađeninnikov, Vuk Karadzic, Peeter I kaasaegsed A. Weide, M. Golitsõn.

Intrigeerivaks jääb 306 vene tähtsa tegelase autograafi, mis olid 1916. a. koos raamatukogu varaga evakueeritud Venemaale. 1920. a. Moskvast koostatud aktid fikseerivad, et TÜR-ile kuulunud vene elu-olu käsitlevaid esemeid anti Voroneži ülikoolile üle kokku 15 165 kuldrubla väärtuses. Raha tasumise kohta ei ole andmeid, samuti pole teada Voronežile loovutatud autograafide saatuse kohta. Voroneži ÜR-i endise direktori teate järgi nendel mingeid autograafe ei ole. Mitu Moskva ja Peterburi arhiivi- ja teadusasutust vastasid eitavalt järelepärimisele Schardiuse kogusse kuulunud vene autograafide leidumise kohta. Nii on Peeter I, Katariina II, Paul I, Mazepa, A. Menšikovi, F. Dostojevski, I. Turgenevi, M. Lomonosovi jt. autograafid kadunud teadmatusse.

Juri Lotmani poolteist tuhat korrespondenti

Tatjana Kuzovkina

Kõige suurema ja käesolevaks ajaks kõige rohkem läbitöötatud osa prof. Juri Lotmani arhiivist moodustavad temale ja tema abikaasale prof. Zara Mintsile saadetud kirjad.

Arhiiv sisaldab ligikaudu 15 000 kirja 1500 adressandilt.

Perekondlik kirjavahetus koosneb J. Lotmani kirjadest abikaasale ja lastele, Z. Mints kirjavastustest, laste ja sugulaste kirjadest. Nende hulgas on väärtuslikumad J. Lotmani kirjad aastatest 1950–1980 autori joonistustega, samuti J. Lotmani õdede poolt ajavahemikul 1940–1990 saadetud kirjad, mis jutustavad haritlasperekonna elust.

Eraldi osana on vaadeldavad prof. J. Lotmani teoste lugejate kirjad, nende hulgas ka palved saata monograafiaid ja artikleid. Need kirjad tõestavad, et juba 1960. aastail olid Juri Lotmani tööd tuntud ja hinnatud oma ala teadlaste seas Itaalias, Prantsusmaal, USA-s, Kanadas, Bulgaarias, Saksamaal, Tšehhis, Serbias, Poolas, Ungaris, Jaapanis, Hiinas. Tema tööde vastu tundsid huvi mitte ainult humanitaarteadlased, vaid ka füüsikud ja matemaatikud, kes kasutasid oma teadustöös Lotmani strukturalistlikku uurimismeetodit. Lugejate kirjad kinnitavad, et prof. Lotmani raamatud ja telesaated pakkusid huvi erinevatele sotsiaalsetele gruppidele — koolilapsed, pensionärid, teadlased, humanitaarse ja tehnilise intelligentsi esindajad kõige erinevatelt endise Nõukogude Liidu aladelt.

Arhiivis säilitatakse kümnete väljapaistvate vene, eesti ning maailma kultuuri ja kirjanduse esindajate autograafe ja kirju. Prof. Lotmani korrespondentide hulgas olid akadeemikud D. S. Lihhatšov, P. Ariste, N. V. Toporov, V. M. Žirmunski, M. P. Aleksejev, kuulsad ameerika semiootikud ja kulturooloogid T. Sebeok ja R. Jakobson, prantsuse semiootik ja lingvist A. J. Greimas, kuulus itaalia semiootik ja kulturooloog Umberto Eco, tšehhi filoloog Miroslav Drozda.

Arhiivis säilitatakse ka väljapaistva eesti filosoofi ja teoloogi Uku Masingu, tuntud orientalisti Haljand Udami, vene ja eesti poeedi ning kirjandusteadlase Valmar Adamsi, eesti kirjaniku Jaan Krossi, vene kirjanike A. I. Solženitsõni ja I. G. Ehrenburgi kirju ning postkaarte, samuti M. A. Bulgakovi lese J. S. Bulgakova, Maria Tsvetajeva õe A. I. Tsvetajeva, vene poetide David Samoilovi ja Kornei Tšukovski, kuulsa pianisti M. V. Judina kirju, "Ugala" teatri kunstilise juhi Jaak Alliku kirju ning 3 kirja Peeter Oleskilt.

J. Lotmani korrespondents näitab mitte ainult seda, et 1960.–1990. aastatel olid tema nimi ja tööd kogu maailma humanitaarteadlaste huvi keskpunktis, vaid ka prof. Lotmani lugejaauditooriumi avarust ja mitmekülsust. Kirjad Lotmanile — need ei ole ainult õpetlase pingelised teaduslikud kontaktid, vaid on samas materjal kogu 1940.–1990. aastate humanitaarintelligentsi elu uurimiseks.

Võltsitud autogrammid joonistustel

Inge Kukk

Sageli on kunstnik lisanud joonistustele oma autogrammi, mida kunstiteose puhul nimetatakse signatuuriks, või kui see esineb nimetähtede kujul, siis monogrammiks. Kui on tegemist **väga kuulsate** kunstnikega, ei piisa autorsuse tõestuseks ainult allakirjutatud nimest, vaid uurimismetoodika peab olema märksa mitmekesisem, kui seda eelnevates publikatsioonides on kasutatud ("Catalogus MSS. et bibliothecae Carol. Morgenstern")

(1868), T. Nurk "Madalmaade, flaami ja hollandi 16.–17. sajandi graafika TRÜ Teaduslikus Raamatukogus" (1976)). Morgensterni ajal ei olnud kunstiteadus oma spetsiifiliste uurimismeetoditega veel välja kujunenud ning seetõttu oli kunstiteose määramisel olulisel kohal subjektiivsus – seisukohti formuleeriti nägemismälule toetudes. Sajandi keskpaiku tihenesid sidemed ajalooteadusega ja oluliselt kasvas dokumentaalse tõestuse osatähtsus, s.t. filoloogilise uurimismeetodi rakendamist kunstiteaduses. 19. saj. II poolel arenesid käsikäes positivismiga ikonograafiline ja atributsiooniline meetod. Sajandi viimasel veerandil kinnistus iseseisva erialaspetsiifilise uurimismeetodina võrdlusele ja analüüsile rajanev stiilikriitiline meetod. Tänapäeval ei lähtuta mitte ainuüksi atribueeritavast teosest, vaid teda vaadeldakse lüüna kunstniku loomingus, seoseid analoogsete töödega, püütakse leida mõjutusi ja eeskujusid ajastu kunstist ning avada teose ikonograafilist tähendust tolle aja inimese mõttemaailma kontekstis.

Järgnevalt vaatleksin kolme nimeka hollandi 17. sajandi kunstniku joonistust, mille autorimäärang on uurimistöö käigus muutunud.

(?) Adriaen van Ostade (Haag, 1610–1685, Haag). Stseen talutoas.

Pintsli- ja sullejoonistus, bister, eeljoonistus grafiitpliiatsiga. 193 x 236 mm. ÜR 3591.

Signatuur paremal ukse kohal: A : v : Ostade : Fe

Vesimärk: puudub.

Provenients: ostetud Morgensterni korraldusel Võnnust pärit tudengi Georg Schultzi poolt Naapoli galerii direktori Wilhelm Tischbeini pärandi oksjonilt 1831. a.

Kokkuvõte: Võltsitud signatuur joonistusel on olnud põhjuseks, et teos on ringelnud 18.–19. saj. kunstiturul originaalina, mis on põhjustanud eksimuste jada tema hilisemal atribueerimisel. Tundmatu kunstniku joonistus on kõrgetasemeline, teostatud vaieldamatult meistrikäega. Mõningase sarnasuse tõttu Ostade õpilase Jan de Grooti (1650–1726) joonistuslaadiga võiks tema autorina kõne alla tulla, kuid see hüpotees vajab veel kontrollimist.

(?) Adriaen de Vries (Haag, 1560–1626, Praha). Herakles ja Hydra. 1684 (?).

Sangviin, laveering punasega, eeljoonistus musta kriidiga. 518 x 307 mm. ÜR 3626.

Signatuur all postamendil: **Adrianus de Vries Hagien. Caesar Maj. Sculptor inventor.**

Vesimärk: tugevalt tuhmunud ankru kujutis helehallis paberis.

Provenients: Karl Morgensterni erakogus asunud tööd põhjendab ta järgnevalt: "Väga hoolikas joonistus, mulle näib see sangviinijoonistus originaalina. Herakles ühe koletisega (kas Kerberos ja Hydra üheskoos?)... Näib, nii ehk teisiti, kuuluvat ühte purskkaevu pronksfiguuride grupp." Sama atribueering on üle kantud ka Morgensterni erakogu trükitud kataloogi ning T. Nurga koostatud kataloogi.

Kokkuvõte: Kunstniku nime ja õukonnakunstniku tiitlitega teos ei ole A. de Vriesi eeljoonisust purskkaevu skulptuurile Augsburgis. See on koos tekstiga kopeeritud Jan Muelleri (1571–1628) vasegravüürist. Ehkki meie kogu joonistuse autor jääb anonüümseks, on meisterlik teos olnud omakorda eeskujuks kopeerimisel. 1986. aastal New Yorgis Christie oksjonil müüdnud joonistus on veidi vähendatud mõõtudes koopia Tartu joonistusest.

(?) Allaert van Everdingen (1621–1675). Düünimaastik kaarikute ja ojaga. 1655

Must kriit, laveering halliga. 148 x 195 mm. ÜR 3578.

Vesimärk: puudub.

Signatuur all keskel: loetamatu monogramm ja 1655.

Provenients: ostetud ajavahemikus 1808–1837 Tartu Ülikooli Kunstmuuseumile.

Kokkuvõte: Teose all olev monogramm on raskesti identifitseeritav ning sellest on ekslikult välja loetud AE, mida on omistatud 17. saj. hollandi kunstnikule Allaert van Everdingenile. Konsulteerimine dr. Pieter Schatborniga kinnitas endisaegse atribueeringu paikapidamatust ning tema hinnangul on teose autoriks Pieter Molyn (1595–1661). Samasugune Molyni duplikaatjoonistus asub Kopenhaagenis.

Läänemeremaade saatuse juhtijate Pontus ja Jakob de la Gardie'de arhiivifond ajalooallikana

Arvo Tering

Stockholmi kuningalossi põlengul 1697. a. Rootsi Riigiarhiivi osalist hävimist korvavate allikate — Rootsi kõrgeaadlike suguvõsarahhiivide — hulgas on üliolulised ka Rootsi ühe mõjuvõimsaima, De la Gardie'de (edaspidi DIG) suguvõsa arhiivifondid. Neist suurim osa asub alates 1848. a. Lundi ÜR-is ja selle on a. 1831–1844 nimestike või publikatsioonidena 20 köites avaldanud Peter Wieselgren.

Osa Jakob DIG kirjavahetusest jõudis aga hiljemalt 19. sajandi esimesel veerandil Hiiumaale, Emmaste mõisa omaniku Carl Magnus DIG kätte ning siit omakorda ülikooli raamatukokku — üks osa 1826. a., teine aga 1848. a. TÜR-is asuva DIG arhiivifondi kohta on ilmunud kaks korralikku nimistut: Johannes Lossiuse 1882. ja Benjamin Cordti 1894. a. koostatud kataloogid, mis rahuldavad asjahuviliste vajadused.

TÜR-is asuv DIG arhiivifond (F. 6) sisaldab u. 3600 peaaesjalikult sõjalise, diplomaatilise, haldusliku ja mõisamajandusliku sisuga kirja Jakob DIG-le (1583–1652) ja tema ametikaaslastele, mõnikümmend kirja Pontus DIG-le (1520–1585), sealhulgas ligi kolmsada

kirja riigikantsler Axel Oxenstierna diplomaadist poja Johan Oxenstierna (1611–1657) eraarhiivist.

Rootsi muutumisel Euroopa äärealast arvestatavaks suurriigiks on DIG-de kolme põlvkonna esindajatel, Pontusel, Jakobil ja Magnus Gabrielil olnud kas väejuhtidena või teaduse ja kultuuri edendajana määrav osa. Pontuse teeneks oli Rootsi kasuks murrangu toomine Liivi sõtta 1581. a. ja sõja lõpetanud Pljussa rahu sõlmimine 1583. a. Rootsi-Vene vahel, mille alusel Eestimaa jäi Rootsile. Tema väejuhist poja Jakobi eestvõttel 1617. a. sõlmitud Stolbovo rahuga läks Ingerimaa Rootsile ning sellega muutus Soome laht Rootsi sisemereks. Jakob DIG-I oli otsustav sõna kaasa rääkida ka Kolmekümneaastase sõja lõpetanud, Rootsile ülisoodsa Osnabrücki rahulepingu sõlmimisel 1648. a. Tema poeg Magnus Gabriel saavutas aga Rootsi-Poola sõja (1655–1660) lõpetanud Oliva rahulepinguga, et Poola kuningas loobus pretendeerimast Rootsi kuningakroonile. DIG-dele kuulusid arvukad, Rootsi piiride laiendamise eest tasuna saadud mõisad või mõisatekompleksid Eesti- ja Liivimaal ning Rootsis. DIG-d olid sugulussidemetes nii teiste Rootsi mõjukaimate aadlisuguvõsadega kui ka Vasade kuningatesooga: nii oli Pontus DIG abielus Johan III vallastütre Sophia Gyllenhielmiga, Magnus Gabriel aga Karl X Gustavi õe Maria Euphrosynega, Jakobi abikaasa Ebba Brahe oli aga Gustav II Adolphi armastatu.

DIG arhiivifondis olevad olulisemad kirjad:

1. **Pontus DIG** Rootsi väejuhi, administraatori ja diplomaadina 1571–1585 — 28 kirja.
2. **Jakob DIG väejuhina Venemaal 1609–1618** — 660 kirja, neist 158 Gustav II Adolphi instruksiooni Jakob DIG-le ja teistele kõrgematele ohvitseridele ja rahukomissaridele ja 65 Jakob DIG kontsepti.
3. **Jakob DIG Eestimaa kubernerina 1619–1622** (osales Eestimaalt ja Soomest värvatud vägedega Riia piiramisel 1621. a.) — 114 kirja, neist 51 Gustav II Adolphi instruksiooni ja korraldust piiride kaitse ja vägede värbamise kohta.
4. **Jakob DIG Liivimaa kubernerina 1622–1628** – 386 kirja, neist 175 Gustav II Adolphi enamasti Rootsi-Poola võitlust Liivi- ja Preisimaal puudutavat instruksiooni ja korraldust.
5. **Jakob DIG riigimarssalina** Kolmekümneaastase sõja ajal 1630–1648, sealhulgas 1633–1644 alaealise kuninganna Kristiina eestkostevalitsuse liikmena — 818 kirja, mis sisult jagunevad: 1) otsene lahingutegevus ja selle tagajärjed (aruanded sõjategevuse kohta ning Saksa vürstide ja hertsogite läbimarsse ja värbamist puudutavad kirjad); 2) saadikute ja residentide teated, aruanded; 3) Rootsi Saksamaa-provintside kuberneride ja allutatud linnade komandantide aruanded; 4) sõdurite värbamine Rootsis, Soomes ja Baltimaadel.
6. **Jakob DIG erakirjad.** Mõisavalitsejate, ehitusmeistrite jt. kirjad puudutavad mõisate majandamist ja teraviljakaubandust, rauamaagi kaevandamis- ja sulatusmanufaktuuride tööd, ehitustegevust ning ehitusmaterjali valmistamist (näit. klaasi tootmist Hüti klaasikojas Hiiumaal ja raidkividetailide väljaraiumist Haapsalus Stockholmi ehitatava palee jaoks).

Kuraatori kirjad oma rektorile: Karl Lieven ja Gustav Ewers

Aili Bernotas

Läinud sajandi 20.–30. aastaid nimetatakse Tartu ülikooli ajaloos selle õppeasutuse hiilgeajaks, mille mõjud ulatusid veel hilisematessegi aastakümnetesse. Suured teened selles olid ülikooli tollasel kuraatoril Karl v. Lievenil (1767–1844) ning rektor Gustav Ewersil (1779–1830).

1818. a. Tartu ülikooli rektoriks valitud Gustav Ewers pidas seda rasket ametit 12 aastat järjest, olles lugupeetud ja hinnatud nii oma kolleegide kui ka tudengite hulgas. Tema lähedased suhted uue, 1817. aastal Aleksander I poolt ametisse nimetatud kuraatori krahv (a-st 1826 vürst) Karl v. Lieveniga, kellel olid tihedad sidemed õukonnas, tulid ülikoolile ja tema õpperingkonnale ainult kasuks. Eelarveväliselt taotletud summade eest täiustati ülikooli materiaalselt baasi, toetati teaduslikke ekspeditsioone, anti välja kooliõpikuid jne. Nendel aastatel rajati ka rida uusi õppeasutusi: meditsiiniinstituut, Leedu seminar, teoloogiline seminar, professorite instituut. Kuraatori ja rektori teeneks tuleb lugeda, et Tartusse ei ulatunud tol ajal teisi Venemaa ülikoolide laastanud reaktsioonilised meeleolud.

Kuna kuraator juhtis oma õpperingkonda Peterburist ning Tartut külastas ta küllalt harva, toimus suhtlemine rektoriga põhiliselt kirjade kaudu.

TÜR-i käsikirjade ja haruldaste raamatute osakonnas on hoiul üle kuue ja poolesaja Lieveni kirja Ewersile ajavahemikust 1818–1830 (v.a. 1820. ja 1829. a. kirjad) ning üks Ewersi kirjakontsept, mis pärineb 1824. a-st.

Olgugi et kuraatori kirjad oma rektorile on väga isiklikud, puudutavad nad sealjuures pidevalt ka ülikooli ning tema arengut, pakkudes ülikooli ajaloo uurijatele ning teistelegi huvilistele palju väärtuslikku informatsiooni.

Autograafid — sajandite kallisvara sajanditeks

Mare Rand

Autograafiasjanduse uurimisel selgub, et kui mitte niivõrd arvude osas, siis sisu rikkuselt võib Tartu Ülikooli Raamatukogu sel alal kaasa rääkida paljude suurte Euroopa raamatukogudega.

TÜR-is on 4 autograafikollektsiooni, mis sisaldavad autograafe alates 16. sajandi algusest, ja arvukalt isiklike kirjavahetusi, millest vanim ulatub samuti 16. sajandi 2. poolde. Arvu 12 000, millega oleme mõõtnud kollektsioonides leiduvate autograafide hulka, tuleb tänaste teadmiste põhjal revideerida, hoides lahus kollektsioonid ja kirjavahetused. Samas on arve raske paremini täpsustada, kui et kollektsioonid (I. J. v. Essen, F. L. Schardius, H. Rätsep ja Autograafid) sisaldavad üle 8 000 autograafi ja teadlaste ning teistes isikuarhiivides leiduvad kirjavahetused hõlmavad ligikaudu 28 000 kirja. Neist ulatuslikumad on De la Gardie'de, Karl Morgensterni, Gustav Ewersi, Immanuel Kanti, Ludvig Puusepa, Fjodor Klementi ja muidugi Juri Lotmani kirjavahetus.

Autograafide kogumise tava sai alguse reisialbumitest (*album amicorum*, *Stammbuch*), mis hakkasid levima 16. sajandi keskelt. Noorukid kogusid õpingutel ja reisidel pühendusi ning mälestuskirjutisi oma õpetajatelt, õpingukaaslastelt või teistelt, tavaliselt nimekatelt isikutelt. Sageli värviliste joonistustega ilustatud autograafikogumikud said ise kogumisobjektiks ja on kujunenud allikaks eeskätt akadeemilise ajaloo uurijatele. TÜR-is on neid 17.–18. sajandist teada 5 — Riia gümnaasiumi koolipoiste album a. 1693–1697; TÜ teoloogiatudengi Johannes Gerngrosi reisialbum a. 1699–1702, kus leidub sissekandeid Tartust; Frankfurdi teoloogi Melchior Friedrich Deutschchi reisialbum a. 1754–1775, mis on väga esinduslik 18. sajandi keskpaiga saksa tuntud õpetlaste autograafide kogum; liivimaalase Carl Otto v. Lilienfeldi *album amicorum*, mida omanik on kasutanud a. 1783–1788 ja kus peamiselt õpinguteaja sissekannetest on suur osa Eesti- ja Liivimaalt pärit tudengitelt (leidub ka eestikeelseid tervitusi); Karl Morgensterni *Stammbuch* peamiselt Magdeburgi ja Halle sissekannetega alates 1788. aastast. Reisialbumite sisu kataloogides ei peegeldu.

F. L. Schardiuse kollektsioon on loodud 19. saj. 1. poolel Peterburis. Kogumistemaatikalt ja sisuliselt koostiselt on see oma aja traditsiooniline kollektsioon võrreldav paljude kogudega Prantsusmaal ja Saksamaal. Igal nimeka isiku säilinud kirjalehel on nüüdseks suur ajalooline, kirjanduslooline või üldse kultuurilooline väärtus. Koguga on meie päevil töötatud kõige põhjalikumalt — avaldatud on üksikkirjade publikatsioone, trükikatalooge, lõpetatakse saksakeelsete autograafide annoteeritud kirjeldamine.

Riia ülempastor I. J. v. Essen (1719–1780) on kogunud suure teadusloolise väärtusega tippkogu, mille tõi pärija kingitusena 1806. a. Tartusse ülikooli raamatukogu direktor Karl Morgenstern. Kogu 22-st köitest sisaldavad vanimad J. Bugenhageni, P. Melanchthoni, J.

Sturmi, J. Aurifaberi jt. reformatsioonitegelaste kirju ning M. Lutheri enda, J. Jonase, J. Meniuse, G. Majori jt. Lutheri õpilaste ja sõprade kirjade vahetuid ära kirju. Lisaks 17.–18. sajandi teadlaste M. Schoockiuse, G. Cundisiuse, J. P. Grünenbergi, C. F. Ayrmanni ja J. A. Doederleini kirjavahetuste köidetele leidub kollektioonis suuremaid kirjamassiive teisteltki (näit. L. Euler, J. C. Gottsched, G. W. Leibniz). Kogu kujunemislugu selgineb tasapisi. Kaks vanimate kirjadega köidet on avatud kolme kataloog-publikatsiooniga a. 1807–1901, teised peegelduvad kirjade sedelkataloogis; viis köidet ladina- ja saksakeelseid kirju on kataloogimata.

Vanemates isikuarhiivides ja manuskriptide kogus leiduvad kirjavahetused on läbi töötatud.

Raamatukogu rohketes kirjalikes päringutes on esikohal informatsiooni nõutamine autograafide ja kirjavahetuste kohta. Vastavalt nende valdavale päritolule Saksamaalt ja siinsest saksa keeleruumist tuleks perspektiivis näha ühitatavate andmebaaside loomist (EL-i projekt Malvine).

Autograafide restaureerimisega on pidevalt tegeldud kolm aastakümnet. Kümneid, mis see oskuslik töö veel kestab, on võimatu määrata. Suurimaks probleemiks on aga vaesus osta arhiivikindlaid tarvikuid — esmatähtsaid, et võimaldada sajandite kallisvaral kesta veel sajandeid.